

УДК 746.3:82.0(092)Кос

ОЛІЙНИК МАРИНА

кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2946-8243>

OLIYNYK MARYNA

a Ph.D. in History, a researcher at the NASU M. Rylskiy IASFE Ukrainian Ethnological Centre Department ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2946-8243>

Бібліографічний опис:

Олійник, М. (2021) Студії української орнаментики Ольги Косач: наукові та міжкультурні зрізи джерельної бази. *Народна творчість та етнологія*, 4 (392), 94–109.

Oliyunk, M. (2021) Studies of Ukrainian Ornamentation by Olga Kosach: Scientific and Intercultural Cross-Sections of the Source Base. *Folk Art and Ethnology*, 4 (392), 94–109.

СТУДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОРНАМЕНТИКИ ОЛЬГИ КОСАЧ: НАУКОВІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ЗРІЗИ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

Анотація / Abstract

Статтю присвячено систематизації джерельної бази з вивчення української орнаментики Ольгою Косач (Оленою Пчілкою). Зібрано інформацію про дев'ять перевидань альбому візерунків української народної вишивки. У науковий обіг введено нові джерела, які раніше не були предметом вивчення української етнологічної науки. Уперше представлено український переклад невідомої серед вітчизняних учених франкомовної статті Ольги Косач «Народний орнамент України», який був надрукований у паризькому часопису «Літопис національностей. Вісник Спілки Національностей» 1913 року. На основі опрацювання широкої бази іноземної літератури, до якої ввійшли періодичні видання, каталоги, довідники, бібліографічні покажчики, енциклопедичні видання Франції, Англії, Німеччини, Швейцарії, США, Росії, Чехії, виявлено інформацію про дослідження Оленою Пчілкою української народної орнаментики. Вивчені джерела класифіковано за тематично-хронологічним принципом на авторські джерела, рецензії, літературу з посиланнями на альбоми О. Косач, видання з бібліографією її праць з орнаментики, публікації з рефлексіями щодо їхнього значення.

Ключові слова: український орнамент, вишивка, народні узорі, традиційний одяг, Косач Ольга Петрівна, Олена Пчілка.

The article deals with the systematization of the source base for the studies of the Ukrainian ornamentation by O. Kosach (Olena Pchilka). Information on nine reprints of the album of patterns of Ukrainian folk embroidery has been collected. New sources, which were not previously the subject of study of Ukrainian ethnological science, have been introduced into

scientific circulation. For the first time, a Ukrainian translation of Olga Kosach's "Folk Ornament of Ukraine," an unknown French-language article among domestic scholars, was published in the Parisian magazine "Chronicle of Nationalities. Bulletin of the Union of Nationalities," 1913. As a result of the processing of the waste base of foreign literature, including the periodicals, catalogs, reference books, bibliographic indexes, Encyclopedic editions of France, England, Germany, Switzerland, USA, Russia, the Czech Republic, the information on studies of folk ornaments by Olena Pchilka was found. The studied sources are classified according to the thematic-chronological principle on the author sources, reviews, literature with references to O. Kosach's albums, editions with a bibliography of her works on ornamentation, and publications with reflections on their value.

Keywords: Ukrainian ornament, embroidery, folk patterns, traditional clothes, Kosach Olga Petrivna, Olena Pchilka.

Процеси відродження національної самосвідомості українців привернули увагу до символів традиційної матеріальної і духовної культури. Серед візуальних маркерів національної ідентичності особливу роль відіграє оздоблення одягу українською вишивкою, що реактуалізувало науково-пошуковий дискурс довкола цієї тематики. Науковий доробок Ольги Петрівни Косач (1849–1930), яка znana за красномовним літературним псевдонімом Олена Пчілка, привертає увагу як дослідників-науковців, так і широку громадськість, журналістів, блогерів, майстринь-вишивальниць. Справді пророчими є слова Д. Донцова: «В історії воюючого українства займе постать цієї жінки одно з найперших місць» [8, с. 452]. Творчий життєвий шлях відомої науковиці, письменниці, видавчині, педагогині, громадської діячки став предметом численних студій. У представленій розвідці зосередимо увагу довкола її етнографічно-мистецького доробку з української орнаментики, зокрема вишивки. Ця тематика досліджена у працях П. Одарченка (1980, 1999), В. Іваненко (1989), В. Іскорки-Гнатенко (1999, 2019), Є. Шудрі (2003), Т. Андреевої (2003), Т. Карі-Васильєвої (2008, 2019), В. Титаренко (2009), Л. Іваневич (2010), Т. Скрипки (2010), Н. Сташенко (2010), О. Константинівської (2011, 2020), М. Олійник (2014, 2017, 2020), А. Українець (2018), О. Косміної (2020), А. Хомярчук (2020) та ін. У сучасному медіапросторі є запит на популярний виклад внеску Олени Пчілки у вивчення та пропагування вишивання традиційних візерунків, про що йдеться в статтях В. Агеевої, О. Константинівської [1; 15; 16]. У своїй роз-

відці О. Косміної через опрацювання матеріалів, пов'язаних із Всесвітньою виставкою в Парижі 1878 року, з'ясувала, що О. Косач не була її учасницею, а тільки відвідувачкою; серед джерел, у яких відображено реакцію на альбом О. Косач, авторка звертається до двох рецензій А. Рамбо та В. Левицького (друкувався під псевдонімом Василь Лукич) [20].

Науковий і творчий доробок Ольги Петрівни Косач давно потребує систематизації, видання повного зібрання її праць та матеріалів біографічного шляху. У 2021 році виповнюється 145 років, як побачило світ перше наукове видання про українську орнаменту на вишивках, яке підготувала О. Косач, але цікавість до цього дослідження не зменшується, а тільки зростає. У своєму дослідженні ми зосредили увагу на одному аспекті її діяльності – вивченні української орнаментики, зокрема вишивання. Сьогодні немає узагальнюючої праці, яка б висвітлювала наукові та культурні рефлексії українських вчених, учасників культурно-громадських подій часів життя Олени Пчілки, реакції наукового та мистецького світу за межами України щодо вивчення нею національного стилю декору. У медіапросторі точиться дискусія, чи була поінформована закордонна наукова спільнота стосовно її інноваційного для свого часу дослідження самотності й особності української орнаментики. Отже, метою роботи є пошук і систематизація за хронологічно-тематичним принципом джерельної бази, яка дасть змогу скласти об'єктивну фактологічну картину з вивчення української орнаментики в працях О. Косач.

Вивчення друкованих джерел показало доречність виокремлення таких п'яти тематичних блоків: авторські розробки О. Косач, рецензії на її праці, література з посиланням на Олену Пчілку, джерела з бібліографічною інформацією про її роботи та публікації з рефлексіями щодо її альбомів.

Перший блок джерел охопив авторські розробки О. Косач (1876–1930) за тематикою дослідження українських візерунків на вишивках та деякі праці, у яких про них ідеться. Перше видання народних візерунків з Новоград-Волинського повіту Волинської губернії з їх науковою інтерпретацією побачило світ в альбомі 1876 року; за життя Олени Пчілки з певними змінами було здійснено чотири перевидання: у 1879, 1902, 1912, 1927 роках (збірник 1927 р. опрацьовували за його перевиданнями 1947 і 2007 рр.) [18; 17; 33; 37]. Друге перевидання вийшло у двох варіантах. Перший розрахований на російськомовну аудиторію з новим текстом та зменшеною кількістю аркушів-таблиць [17], а другий – на франкомовну публіку, причому текст французькою відтворював інформацію з першого альбому й був виданий у 1877 році, а ілюстративний матеріал у вигляді 15 таблиць був надрукований у 1879 році [50]. Третє видання часто в історіографії позначається 1900-м чи 1903 роком, проте ми працювали з примірником, на якому зазначено дозвіл цензури від 22 квітня 1902 року, а отже, ідентифікуємо вихід цього альбому 1902 роком, але цей факт потребує подальшої архівної перевірки; можливо, сам друк було здійснено в 1903 році [33]. У 1947 році в німецькому місті Новий Ульм було перевидано альбом 1927 року з доповненням перекладу тексту Олени Пчілки німецькою мовою [38]. В Україні видання 1927 року було перевидано у 2007 році (принягідно висловлюємо подяку колективу Новоград-Волинського літературно-меморіального музею Лесі Українки за можливість ознайомитись із цим сьомим перевиданням) [36]. Восьме перевидання відтворило репринт альбому 1876 року, а в

дев'ятому випуску було перекладено текст українською мовою і представлено відшиті в матеріалі аркуші з новоград-волинськими візерунками вишивок [35; 34]. У 1901 році на Першому з'їзді діячів кустарної промисловості в Полтаві О. Косач виголосила доповідь «Про народне українське мистецтво в кустарних виробках». На жаль, знайти її не вдалося – науковці Полтавського краєзнавчого музею Імені Василя Кричевського повідомили про відсутність такої доповіді в їхньому архіві, тому наразі зафіксовано замітку про цей факт [7]. Сьогодні серед українських учених є невідомою франкомовна стаття О. Косач «Народний орнамент України», яка була опублікована в паризькому часопису «Літопис національностей» у 1913 році [49]. Авторці представленої статті пощастило придбати автентичний примірник цього раритетного видання. Висловлюємо слова вдячності перекладачці Зої Петрівні Борисюк, яка люб'язно погодилася підготувати переклад українською, з текстом якого в повному обсязі можна ознайомитись у додатку нашої статті. Знахідка цієї (досі неопублікованої в Україні) праці має велике значення для теми, яку досліджуємо. Вона ілюструє утвердження наукових засад щодо української орнаментики та є прикладом просвітницько-культурного діалогу, який веде О. Косач насамперед з європейською аудиторією. Цей досвід організації наукової комунікації через публікацію новітніх україністичних студій є певною точкою відліку розвитку національної науки в глобалізованому вимірі. Оприлюднений матеріал дозволяє проаналізувати розвиток поглядів і засад О. Косач щодо вивчення орнаментики в порівнянні з її іншими (більш ранніми) дослідженнями.

Не менш цінною є розвідка «Українське селянське малювання на стінах», у якій мовиться і про специфіку вишивальних візерунків, інтерпретування та походження [25]. В останній рік життя Олени Пчілки вийшла друком її автобіографія, де вона розповіла про допомогу й консультації

брата М. Драгоманова та його товариша В. Антоновича при підготовці дослідження з української орнаментики [24, с. 20; 13, с. 333–334; 14, с. 54].

До другого блоку ввійшли рецензії на дослідження О. Косач та статті, що містять наукову оцінку її розробок з орнаментики. У рік видання першого альбому вийшла рецензія професора Альфреда Рамбо у статті «Малоросія», що була надрукована в часописі коледжу Сорбона з огляду літературних курсів філологічних кафедр [53]. За нашим зверненням роботу з підготовки українського перекладу тексту А. Рамбо взяла на себе Світлана Леонідівна Підгаєцька, за що дякуємо їй [26, с. 343–347]. Уперше переклад був оприлюднений у мережі «Фейсбук» (на сторінці авторки статті в дописі від 11 серпня 2020 р.). Якщо про відгуки А. Рамбо згадувала сама Олена Пчілка, то прізвище німецького богослова, доктора теології, який викладав християнське мистецтво та літургію в семінарії в університетському місті Майнці, не трапляється ні в її життєписі, ні в російськомовній критичній літературі. У ході дослідження ми відшукали невідому раніше рецензію на видання О. Косач 1879 року, надруковану 1881 року в Берліні в «Німецькій літературній газеті» за авторства Фрідріха Шнайдера з м. Майнца [56]. Авторка статті вдячна за переклад цього німецькомовного матеріалу Тетяні Олександрівні Дідович [26, с. 448–449]. Рецензія Ф. Шнайдера неупереджена, схвальна, але з критичним зауваженням до технічного оформлення матеріалу. Огляди європейських дослідників переконливо доводять значимість міжкультурної комунікації між науковими школами, важливість інформування про тенденції розвитку наукової думки та специфіку проблематики, яка є актуальною на національному рівні та цікава для міжкультурного порівняння. У 1881 році у трьох номерах львівського часопису «Зоря» розміщує свій відгук Василь Лукич [4–6]. У рецензії в «Київській старовині» невідомий автор, високо оцінюючи працю О. Косач, звертає увагу на при-

крий факт передруку в альбомі А. Лисенка її ілюстративних матеріалів без зазначення її авторства [32]. У передмові до альбому П. Литвинової професор Є. Редін дає загальну характеристику стану вивчення орнаментики, відзначає важливість та цінність дослідження О. Косач, хоча й пише про нього в контексті російського народного мистецтва [28, с. 4]. М. Біляшівський у розвідці «Про українській орнамент» 1909 року дає високу наукову оцінку праці Олени Пчілки [2, с. 45]. У 1927 році В. Камінський написав схвальну рецензію на останнє прижиттєве перевидання її альбому [12].

До третього блоку належить література з посиланнями на праці О. Косач. Паралельно із Всесвітньою виставкою в Парижі в 1878 році відбувся Міжнародний літературний конгрес, учасник якого М. Драгоманов підготував доповідь щодо заборони російського уряду українцям вільно користуватися рідною мовою. Цю промову він надрукував у брошурі. Даючи розлогу характеристику особності української мови, відомий історик акцентує увагу на етнографічній самобутності народної культури, спираючись і на «Орнаменти» О. Косач з посиланням на статтю А. Рамбо [47, с. 37; 9, с. 44, 85]. Учасникам конгресу була роздана на руки брошура, також примірник був переданий до архіву конгресу для майбутнього опрацювання [46, с. 161]. У тижневій лондонській газеті «Оглядач» за 20 вересня 1879 року натрапляємо на таку інформацію: «Вийшло друге видання “Мистецтва в Україні” (“Український орнамент”), авторства Ольги П. Косач, де вона надає детальний опис мистецтва на території Козацтва. Робота заслуговує на увагу західних художників» [58, с. 1226]. Відомий французький географ Жан-Жак Елізе Реклю у фундаментальному багатотомному виданні «Земля і люди. Загальна географія», п'ятий том якої 1880 року вийшов у Парижі, представив картографію розселення українців, надав загальну інформацію про їх національну культуру, зокрема, описуючи одяг, він

посилається на дослідження О. Косач: «Їхні жінки мають грацію ходи, м'якість погляду та голосу; їх уподобання є вишуканішими, ніж у великоруських жінок. Вони також відрізняються більш витонченим костюмом, подібним до одягу волоських та трансільванських румунів. Вишиванки червоними та синіми нитками, що прикрашають сорочку, сукню, фартух з діамантами та хрестами, трикутниками та гілочками, поєднуються якнайвдаліше, за традиційними правилами, але з певною свободою, яка завжди дозволяє використати орнаменти в гармонії з рухами та особливостями людини» [54, с. 491]. У російськомовному виданні цієї праці 1883 року опис характерних примет одягу українців подається з деякими купюрами, проте з посиланням на працю О. Косач [29, с. 176–177]. Том, у якому подано географічно-етнографічну інформацію про українців зі згадкою дослідження «Український народний орнамент», перекладено італійською та видано в 1894 році в Мілані [55, с. 500]. Варто зазначити, що в англomовних варіантах дослідження Е. Реклю, що вийшли друком у Лондоні й Нью-Йорку, відсутнє посилання на «Орнаменти» О. Косач. У російськомовній енциклопедії Ф. Брокгауза і І. Єфрона у статті «Косач (Ольга Петрівна)» є інформація про її працю «Український народний орнамент» з помилковим зазначенням випуску – 1867 рік [42, с. 367]. У празькій ілюстрованій енциклопедії 1899 року в статті «Косачева Ольга» є відомості про альбом «Український народний орнамент» 1876 року та її перевидання в 1879 році [51, с. 912–913]. К. Шероцький в огляді «Український орнамент» згадує дослідження Олени Пчілки «Українські узори» [41, с. 70]. У 1933–1934 роках у часопису «Слов'янський світ» опубліковано огляд І. Борщака «Україна у західноєвропейській літературі», в одній із частин якого він звертає увагу на паризьке видання спілки національностей з розвідкою О. Косач 1913 року [45, с. 137]. На його думку, цей випуск журналу можна вважати маленькою

українською енциклопедією [45, с. 137]. Згадане дослідження І. Борщака перекладене у 2000 році українською мовою та містить згадку праці О. Косач [3, с. 156]. У 2006 році Центральноєвропейський університет видав «Біографічний словник жіночих рухів і фемінізмів у Центральній, Східній та Південно-Східній Європі: ХІХ–ХХ століття», де в статті Н. Монахової «Олена Пчілка» читаємо: «У 1876 році Пчілка опублікувала свій перший твір “Український народний орнамент” за редакцією Михайла Драгоманова та Володимира Антоновича. Він був написаний російською мовою відповідно до так званого Емського указу (1876), який прямо забороняв будь-які види видавничої діяльності українською мовою на території Російської імперії» [43, с. 417].

Четвертий блок джерел складається з літератури, у якій міститься бібліографічна інформація про праці О. Косач чи згадки про неї. У паризькому часопису «Політичний та літературний огляд» у рубриці «Аналітичний зміст» 1877 року подано інформацію про рецензію А. Рамбо та бібліографію альбому О. Косач [59, с. 1272]. Ми знайшли нове джерело, яке дозволяє припустити, яким чином примірник альбому О. Косач (1879) міг потрапити до німецького професора теології, мистецтвознавця Ф. Шнайдера, котрий написав рецензію на її працю. У берлінському періодичному виданні «Книжковий та художній каталог» 1881 року розміщено адресу женеvської книгарні Теодора Мюллера, де можна придбати франкомовне видання альбому О. Косач (1879) за 10 марок [60, с. 451]. Ця знахідка дуже важлива для нашого дослідження, адже вона розкриває стратегію просування наукових здобутків, яку втілювала в життя діяльна Олена Пчілка. Вона усвідомлювала важливість міжкультурної комунікації і вживала заходів для інформування максимально широкої аудиторії про окремішність української культури на матеріалах новоград-волинської вишивальної орнаментики. У паризькому журналі «Критичний огляд історії та літератури»

1881 року в рубриці «Періодичні видання» наведено інформацію: «Косач, Український орнамент. Женева, Мюллер» [52]. У лондонському щотижневому огляді науки та мистецтва «Академія» 1881 року в рубриці «Вибрані книжки» подано бібліографію київського альбому О. Косач [57]. У штутгартському виданні «Репертуар з історії мистецтва» 1881 року в колонці «Довідник основних зустрічей» натрапляємо на запис: «Косач, О. Український орнамент. (Шнайдер: Німецька літературна газета, 22)» [61, с. 474]. М. Драгоманов у брошурі «Тирановбивство в Росії та акція Західної Європи» в кінці подає рекомендації щодо літератури про Україну: «Альфред Рамбо. Малоросія, за М. Драгомановим та мадам Ольгою Косач. Політичний та літературний огляд, № 24. 1876» [48]. У петербурзькому виданні «Література російської географії, статистики і етнографії» 1881 року є бібліографія франкомовного тексту О. Косач 1877 року [21, с. 277]. Ілер та Мейер Хілери в 1939 році в Нью-Йорку видали каталог літератури з костюма, де за авторським покажчиком розмістили бібліографію другого видання О. Косач, а в покажчику за географічним принципом її праця відноситься до літератури про українське вбрання [44, с. 508, 859]. У виданому 1948 року в Мюнхені бібліографічному покажчику Є. Пеленського є інформація про статтю О. Косач «Народний орнамент України» з паризького журналу «Літопис національностей» [27, с. 9]. У 2009 році вийшов біо-бібліографічний покажчик Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки [11, с. 11–13].

П'ятий блок джерел з рефлексіями щодо досліджень О. Косач дає можливість оцінити прямі свідчення впливу її альбомів на українські етнокультурні реалії. Донька Олени Пчілки О. Косач-Кривинюк згадує: «Ті мамині узорі мали великий виховний вплив на Лесю й Мішу: діти з самого початку свого свідомого життя бачили, що їх мати серйозно й наполегливо працює над узо-

рами – збирає їх, вимальовує, щось пише до них, радиться про них з “ученим” дядьком [М. П. Драгомановим. – М. О.], нарешті – велика подія – друкує їх. І це робота не над якимсь “дамським рукоділлям”, а над збірником “Українських народніх узорів” з їх коханої Звягельщини» [19, с. 43]. М. Драгоманов у спогадах за 1867–1877 роки пише про необхідність розробки систематизованої праці з української орнаментики, звертає увагу й на важливість популяризації наукових знань: «Незабаром вийшла російська царівна за англійського принца, і її придане було вишите московськими вишивками (по атласу Стасова “Русский орнамент”) того ж сорту, що й наші, та осібною характеру. З того часу російські вишивки – *broderies russes* пішли в моду в Європі, а коли вони пішли в Європі теж за *broderies russes*, не глядячи на титули атласів і на тексти, в котрих зручно показано одміни українського орнаменту од великоруського. Так, хто пізно приходить, той сам собі шкодить!» [10, с. 190]. І. Франко в листі 1893 року визнавав значимість розробок Олени Пчілки: «Після Вашої збірки і передмови до неї повиходило на Україні чимало збірок, декотрі й з статтями (Волкова), були, здається, й осібні статті, народний орнамент укр. здобув собі широку популярність. Так от і слід би це все оглянути й зібрати докупи здобутки тих кільканадцять літ, а до сього, здаєсь, компетентнішого робітника над Вас, не найду» [40, с. 427]. Про вплив її альбомів на появу моди на українські вишивки на одязі він зазначав 1902 року: «...в початку 70-х років на Україні, під впливом замилювання до укр[аїнської] етнографії та перших збірок українського орнаменту Косачевої, Вовка та інших, серед інтелігентного жіноцтва пішла мода носити українські народні костюми» [39, с. 257]. Л. Мищенко дає такі відомості: «...добре пам'ятаю <...> Ольгу Петрівну, уроджену Драгоманову, чорнооку Українку, завжди в чудовім народнім одязі. Два покоління жінок користалися з її багатого збірника українських узорів, який потім став раритетом – і довго не було

його в продаж» [22, с. 144]. У журналі «Нова хата» 1929 року вийшла замітка: «В червні ц. р. минає 80 літ від дня уродження Олени Пчілки, а 50 літ від видання і наукового опрацювання українських узорів. Перше видання вийшло вправді 1876 р., але воно було дороге, так що загальновідомим стало друге видання з 1879 р., що було поширене і в Галичині» [30, с. 9]. Наступного року в цьому виданні вийшов некролог, у якому згадувались її здобутки: «Виданий Оленою Пчілкою в Києві 1876 і 1879 році збірник українського орнаменту, був загально поширеним і чи не одиноким тоді у нас альбомом вишивок. У кожній інтелегентній родині мали цей збірник узорів зі світлиною авторки, в стилевім вбранню волинської молодиці. Збірник її вишивок, і додана до нього студія про український орнамент, захопила сільське інтелегентне жіноцтво й спонукала зацікавитися вишивками нашого села, що лежало по цей бік кордону. Посередньому впливови Олени Пчілки треба завдячити багату збірку вишивок, злагоджену “Клюбом Русинок” на краєву виставку 1894 р., видану відтак окремим виданням» [23, с. 3]. С. Русова акцентувала: «На Волині О. Косач підком віддалась етнографії: <...> перемальовувала народній орнамент і це була перша визначна праця з нашої етнографії – виданий нею в кольорах «Український Орнамент» (в 1876 р.) з

московським і французьким текстом поясень» [31, с. 41]. Зібрані наративні матеріали дають змогу відтворити специфіку культури та побуту часів активного творчого життя Олени Пчілки.

Отже, проведена пошукова робота дозволила ввести в науковий обіг нові джерела, що інформують про дослідження Оленою Пчілкою української орнаментики, а саме – малодоступну в нашій країні та фактично невідому франкомовну статтю О. Косач «Народний орнамент України» 1913 року; німецькомовну рецензію Ф. Шнайдера 1881 року; «Книжковий і художній каталог» 1881 року, у якому публікувалась інформація про можливість замовити за 10 марок альбом О. Косач 1879 року в женецькій книгарні Теодора Мюллера; періодичні видання Парижа, Лондона, Берліна, Штутгарта, де зафіксовано згадки про друге видання Олени Пчілки, а також праці, у яких є посилання на її альбоми, зокрема, М. Драгоманова «Українська література, проскрибована російським урядом» 1878 року, Е. Реклю «Земля і люди: Загальна географія» 1880, 1894 років тощо. Систематизовано 52 джерела на п'ять блоків: авторські розробки, рецензії, література з посиланням на Олену Пчілку, джерела з бібліографією, література з рефлексіями щодо її альбомів. У додатку представлено український переклад франкомовної статті 1913 року.

Додаток

НАРОДНИЙ ОРНАМЕНТ УКРАЇНИ

Останнім часом у пресі багато пишуть про значення національного характеру, який, попри переможний поступ прогресу в наш час, проявляється в усіх аспектах народного життя.

Результатом такої тенденції в усіх країнах стають видання етнографічних збірок з докладним описом народних вірувань і звичаїв, пісень, казок, традицій, загалом будь-якої усної пам'ятки народного генія. Такі

збірки містять важливі відомості про матеріальне життя народу, його помешкання, звичаї, промисли тощо.

Українські інтелектуали також «не пасуть задніх» у царині наукової етнографії. Вони усвідомлюють важливість вивчення своєї батьківщини, в чому неодноразово переконувалися. Завдяки приватній ініціативі, підтриманій державними й місцевими установами, досягнуто значних результатів: у першій половині XIX ст. були опубліковані численні збірки, де зафіксовано усні пам'ятки українського народного генія.

Етнографічні дослідження в нас не залишаються в рамках чисто літературної активності. Наведу лише найвиразніші факти, як-от: заснування етнографічних музеїв, поява збірок українських пісень, покладених на музику, публікація місцевих краєвидів, будівель, народних типажів тощо.

Таким чином, ця гілка народної творчості не є невідомою для освіченого світу: ми маємо кілька збірок українського народного орнаменту; серед них мій альбом «Українські узори», який містить «малюнки вишивок і тканин, зібрані О. Косач», видано вже вчетверте.

Дозволю собі висловити тут думку про український орнамент загалом, характерні риси якого виразно відображені в опублікованих збірках.

Узявши за відправний пункт зібрані матеріали, я упевнилась, що типові українські узори походять із Полісся, що на кордоні з Білоруссю, поступово розвиваючись і змінюючи форми, вони поширювалися на Південь.

Принципи, за якими визначають внутрішні особливості орнаменту будь-якого народу та його характер, полягають у тому, щоб розглянути, наскільки деякі орнаменти є незалежними, які ідеї вони втілюють і наскільки майстерно вони виконані.

Щоб судити про оригінальність орнаменту, не треба будувати свою думку на подібності його *найпростіших елементів* з такими самими елементами орнамен-

ту іншого народу. Вчені-дослідники довели нам, що примітивні форми, не тільки в інтелектуальних творах (міфах і таке інше) і матеріальних виробках, як військовій господарській інструментів тощо, є подібними навіть у деталях у народів, серед яких неможливо припустити найменшу думку про наслідування. Те саме щодо орнаментів. Якщо ми зупинимось на *найпростіших* фігурах, будемо змушені визнати, наприклад, що єгипетський орнамент імітує орнамент кельтський, спираючись на той факт, що орнаменти у вигляді *переплетених стрічок*, які домінують у кельтських мотивах, трапляються також у єгиптян (див.: *Grammatik der Ornamente*, von Owen Jones); утім, найпростіші орнаменти у формі шнурків, що є однією з *примітивних форм* орнаментування, можна помітити в роботах більшості народів, починаючи з кам'яного віку й до наших днів. Ідентичні фігури простої форми трапляються в багатьох орнаментах: чітко подібні маленькі кола, трикутники, квадрати, хрести, утворені двома перехрещеними лініями, бачимо серед орнаментів диких народів Океанії та Африки (див. ту саму «*Grammatik der Ornamente*, а також *l'Ornement polychrome*), на глиняних виробках доісторичної епохи, серед єгипетських, індійських, візантійських орнаментів як у середні віки, так і в модерну епоху. Найпростіші чотири- або п'ятипелюсткові розетки бачимо серед орнаментів як у диких людей, так і в єгиптян, греків, китайців, персів та інших народів. Наприклад, найпростіші ідентичні образи орнаментів двох народів, між якими не можна припустити жодного наслідування (наведемо лише один приклад, узявши дикунів Океанії та великоросів), мають так само у своєму орнаментуванні однакові людські фігурки (див.: *Grammatik der Ornamente* та впорядкований Стасовим *Русский народный орнамент*).

Подібність елементарних форм має значення лише тоді, коли до своєї простоти вона додає дещо досить характерне, як, скажімо,

«свастику», хрест *zende*, утворений двома перехрещеними лініями, що мають загнуті кінці, *монограму Христа*, символічне *tâu* єгиптян (див.: Mortillet, *le Signe de la Croix* [Мортіє. Знак Хреста – З. Б.]). Попри простоту, ці образи досить характерні й умовні, аби їхню присутність серед орнаментів двох народів вважати не випадковістю й не збігом, а наслідуванням.

Чуже походження орнаменту є незаперечним, якщо він відтворює тваринні або рослинні форми чи якісь інші предмети, чужі природі й оточенню народу, який їх відтворює.

Щоб їх порівняти, у будь-якому разі треба використовувати складніші типи; зокрема, дуже важливо знати, чи подібність проявляється в значній кількості типів. Тоді *деталі й аксесуари* головних фігур можуть набути значення так само, як іноземне походження якоїсь пісні, за винятком головних прикмет, може бути підтвержене також ідентичністю приспіву або іншим мінімальним вкрапленням.

Тож, помітивши риси наслідування, навіть у значній кількості виразних типів орнаменту якогось народу, варто, на мою думку, *вирізнити оригінальні форми* або ж *самі відхилення* форм, у яких народ, який відтворив їх у певний спосіб, *залишив свій відбиток*; треба зважити, наскільки народ, навіть якщо він запозичив сюжети орнаменту, змінив або культивував їх *у свій спосіб на свій смак*. Одним словом, необхідно означити тенденцію відтворення, у якій, так би мовити, відчувається *індивідуальність* народу.

Приймаючи нижченаведені принципи для українського орнаменту, маємо визнати його оригінальним. Зразки нашого орнаменту позбавлені того переривання сюжетів і перемішування комбінаторних частин, які зазвичай видають наслідування. Малюнки, які тут трапляються, не залишають у нас сумніву щодо їх походження; ніщо в них не підказує нам, що вони були взяті з чужого ґрунту, скопійовані з чужої природи, запозичені в чужого генія.

Існують думки, що український і великоросійський візерунки, узяті в узагальнених формах, схожі з перським орнаментом. При цьому вказують на подібність деяких геометричних форм та наслідування форм рослинного світу. Я не розглядатиму, наскільки ця думка є точною щодо орнаменту Великої Росії, бо це мене відверне від мого головного сюжету. Натомість стосовно орнаменту українського скажу, що викладена вище думка не має під собою досить солідної основи.

Я вже згадувала, наскільки ризикованою є думка про наслідування, якщо вона спирається на подібність деяких *елементарних* форм. Як приклад запозиченої фігури, подають восьмипелюсткову розетку, яку в нас називають «рожа». Ось тільки я не знаю, на якій підставі це зображення вважають запозиченим із Персії: цей образ незалежно фігурує серед орнаментів дикунів Океанії; він з'являється там у формі окремої квітки, вираженої у вигляді клейма, застосованого окремо для кожної з восьми пелюсток; таку саму розетку бачимо в мавританському орнаменті, де вона виникає з поєднання кількох перехрещених ліній. У нашому орнаменті «рожа» (роза, розетка на вісім пелюсток) з'являється у двох аспектах: як окрема квітка і як результат різних комбінацій незалежних форм і ліній.

У всякому разі наявність елементарної фігури, ідентичної для двох стилів, не може підтверджувати їхню подібність. Тоді як перський орнамент пропонує таке чудове зближення зі своєю флорою, яку відтворено із широким розкриттям деталей, з неймовірним багатством і точністю кольорів, тоді як його квіти й гілки з вільними легкими контурами поєднуються, довільно переплітаючись, у розкішні букети й гірлянди, наш орнамент, спираючись тільки на місцеву флору, представляє її красу *умовно*, у строгому й чисто орнаментальному стилі. Чимало наших малюнків квітів і рослин, які мають навіть аналогічні назви, пропонують тільки загальне уявлення про ці об'єкти, що мають симетричну конструкцію, яка наближає їх

до фігур геометричних. Загалом усі спроби нашого орнаменту такого типу менш за все схожі на розкішну флору Персії та її орнаментальні відтворення.

Але, надаючи перевагу в деяких випадках геометричному розміщенню, наш орнамент не обмежується творінням такого типу. Тож помилково твердити, що замість кривих ліній він віддає перевагу лініям прямим і розірваним – це не відображає чогось суттєвого. «Геометричні» фігури можуть мати різні конфігурації і досягати різного ступеня розвитку. Ми можемо в цьому переконатись завдяки *найпростішим* геометричним *малюнкам* єгиптян, індійців, китайців, а з іншого боку – завдяки *грі значно вигадливіших* ліній орнаментування в арабів і маврів. Що стосується переважання в орнаментуванні кривих або розірваних ліній, то ця риса не має особливого значення у визначенні характеру орнаменту, оскільки не дає жодного уявлення про сам вид представлених предметів. У відтворенні головна роль належить ідеї; лінії контурів відіграють лише допоміжну роль і стосуються тільки способу виконання: використовуючи ті самі розірвані лінії, можна представити восьмикутник, рослину, тварину, так само, як за допомогою кривих ліній зображують низку кругів чи навіть дерево й тварину. Характер ліній змінюється залежно від способу відтворення, тобто залежно від того, чим при цьому користуються: пензлем, різцем, голкою тощо. Так, в українських *вишивках* домінують ламані лінії, тоді як у розписах на стінах і печях, скринях, посуді, а також на скульптурах із кісток і дерева переважають криві лінії. В українській вишивці також трапляється стиль, у якому прямі лінії замінюються кривими, це властиво тканинам (килими), вишивці шовком або вовною, золотом чи сріблом. Проте орнаменти такого типу не тільки не повинні виключатись із царини українського орнаментування, а навпаки: вкрай необхідно приділити їм особливу увагу й довести, що вони відзначаються не

лише кривими лініями, а являють собою типові вироби нашого орнаментування.

Маючи різноманітні види, український орнамент має чисто *орнаментальний* характер і слугує винятково для *прикрашання*. Інші стилі, як видається, шукають нагоди показати свою фантастичність та впровадити в орнаментальне виконання деяких творів уяву.

Окрім старанного виконання, український орнамент, головна мета якого – прикрасити об'єкт, відзначається шляхетною простотою, природністю й реалістичністю, що характерно для всіх видів виробів творчого генія українців. Образи нашого орнаменту не мають нічого грандіозного чи фантастичного, там не побачити тількишу [«тількишування» – обробка виробів ажурним мереживом. – З. Б.], узору з переплетених ліній, який помітно на декоративних виробках, простих за вибором сюжетів, але дуже складних за своєю будовою. Розглядаючи характерні для нього вироби, ви відчуваєте дух тієї самої України, який проявляється, наприклад, у словах і мелодії її пісень.

У нашого стилю було досить часу, щоб себе виразити й узгодитися зі смаком нації після багатьох століть. В «актах», наших історичних документах, що стосуються XVI і XVII ст., згадуються рушники, вишиті шовком і золотом; хроніка XIII ст. (знаменитий Іпатіївський літопис), подаючи опис вбрання українського князя Данила з Галича, стверджує наявність вишивки на різних частинах його одягу; в іншому літописі від 1216 року згадуються вишиті наплічники в наших войовників.

Ще давніше свідчення маємо в «Ізборнику Святослава» (XI ст.): у ньому вміщено портрет молодої дівчини, блузку якої прикрашає вишивка (зверху на рукаві). На фресках Софійського собору в Києві зображено чоловічі й жіночі постаті, одяг яких вишитий на комірці, плечах та на краю рукавів. І, нарешті, у наших народних піснях часто згадуються дівчата, які вишивають хустинки, сорочки, рушники. Останні зауваги особливо важли-

ві, бо на них натрапляємо і в наших ритуальних (весільних) піснях; вони збереглися з давніх часів ще до появи християнства.

Звісно, із часом звичай декорувати предмети, якими послуговувались у приватному й офіційному житті, міг зазнати впливу чужих стилів і запозичити мотиви в сусідніх націй, з якими українська нація контактувала. Цілковито можливо, що навіть прийняті чужі елементи з часом були відкинуті або трансформовані згідно зі смаком нації й відповідно до засобів виконання, якими вона володіла і які практикувала.

Певною мірою український орнамент пов'язаний з орнаментом народів того самого етносу, зокрема з орнаментом південних слов'ян та Великої Росії. Маючи певну спільність принципів, він відрізняється від першого, меншою мірою від орнаменту великоросійського, в Україні званого «московським».

Можна назвати точки, де вищеназвані стилі починають набирати інакшого, ніж український стиль, спрямування.

Більшість орнаментальних малюнків південних слов'ян (див. збірник зразків вишивок і тканин «*Südslawische Ornamente*» Lay) мають багато спільного з нашими найпростішими малюнками, які імітують елементарні тканини; але тоді як наш орнамент розвиває значно різноманітніші й складніші форми, орнамент південних слов'ян проявляє тенденцію до урізноманітнення своїх малюнків тільки в плані колориту, і це поєднання зелених, жовтого, блакитного, червоного, срібного й інших кольорів надає їм чужого характеру порівняно з нашими вишивками.

Але якщо узори південних слов'ян мають чужий аспект тільки завдяки багатству й розмаїттю кольорів, маючи все-таки *спільні форми*, московська орнаментика, яка відрізняється від нашої не лише колоритом, а й у значно вагомішому плані – вибором сюжетів та їхніми формами, має тим більше причин бути визнана інородною.

Для порівняння можемо взяти вже названу збірку «Русский народный орнамент»

(видання Товариства заохочення художників з передмовою В. Стасова). У цій збірці представлено в повному комплекті риси, притаманні народному орнаменту великоросів (московитів).

У своїх елементарних мотивах цей орнамент пропонує узори геометричної побудови, схожі на примітивні вироби українського стилю. Але потім декоративний стиль московитів приймає інші сюжети й культивує зовсім відмінні форми.

Шанований коментатор великоросійського орнаменту гарно висловився в передмові, назвавши вишивки великоросів «галереєю картин» народу, який їх відтворив: розглядаючи їх, бачимо, що головний намір генія, що їх створив, – це впровадити в контури вишивки якнайбільшу кількість образів своєї фантазії. А й справді, кого тільки не побачиш на їхніх рушниках, занавісках і покривалах на ліжка: різноманітних птахів, людські фігурки, коней, левів, грифонів, драконів, будівлі тощо.

Я не збираюсь тлумачити цю декоративну тенденцію. Можливо, Стасов мав рацію, розглядаючи московський орнамент як відлуння азіатського й візантійського орнаменту (втім, не приймаючи загалом подібних трансмісій, гадаю, що великоросійський орнамент ще чекає на докладний аналіз, який відділить риси, запозичені від рис оригінальних). З огляду на поставлену мною мету, достатньо показати тут відмінність двох стилів: тоді як український стиль культивує *чисто декоративні* сюжети, стиль московський набуває *репрезентативного* характеру.

Відмінність помітна навіть у спільній для обох стилів області. Наприклад, обидва стилі відображають рослинні форми, однак в українському орнаменті вони виникають у формі квітів та окремих невеличких гілочок, тобто у вигляді орнаментів як таких; у великоросійському орнаменті рослинні мотиви, як здається, представляють рослини, хоча й умовно, але як *об'єкти*. Саме тому на зображеннях такого типу у Великої Росії ми бачимо, як із землі піднімаються цілі дерева з

гілками, оточені різними людськими поста-
тями, птахами та ін.; рослинні форми пере-
мішуються з формами тваринними: гілки
дерев замінені птахами, у жінок замість рук
квіти, замість голів корзини, птахи вкриті
гілками тощо.

Але великоросійський декоративний
стиль, даючи вільний вихід фантазії, не
зумів створити відповідних форм для того,
щоб відтворити – нехай і не надто задовіль-
но – образи тієї фантазії; не кажучи вже про
неживі об'єкти; живі об'єкти фігурують там
у грубих і настільки умовних формах, що
їх радше можна сприйняти за символічні
знаки.

Український стиль не такий сміливий;
він простіший, стриманіший і реальніший,
але йому вдалося чудово втілити тенден-
цію прикрашати предмети навколишнього
світу; його образи не вражають уяви, але
як за своєю ідеєю, так і формами він може
задовольнити почуття гарного й вишукано-
го смаку.

Альфред Рамбо, який кілька разів відвід-
ував Україну і міг неодноразово милувати-
ся нашими народними вишивками, писав в
одному з французьких журналів, що наша
українська сорочка, вишита на рукавах,
комірі й по нижніх краях – це «поема».
Шанований автор захоплено запитував:
«Звідси босоногі жінки взяли ці граційні

узори, сповнені особливого шарму, виконані
з точністю, яка ще вище ставить вишукану
красу вишивки? Їх, без сумніву, надихають
феї їхніх квітучих лугів!..».

Якщо орнаменти, які належать нашому
сільському населенню (яке не має достатніх
матеріально-технічних ресурсів і не зна-
йоме з мистецтвом як наукою), дають такі
чудові за красою й елегантністю зразки, то
якої досконалості міг би досягнути укра-
їнський орнамент, якби його плекали люди
освічені!

Ці сподівання починають здійснюватися.
Наше народне мистецтво вже має досить
значний вплив на близькі йому види твор-
чості, на наш живопис, скульптуру й архітек-
туру, твори яких, звісна річ, набагато гран-
діозніші, однак можуть почерпнути свіжі
сили й нові ідеї із завжди живого джерела
народного мистецтва.

Цивілізований світ за кордоном також
помітив наше народне мистецтво. Завдяки
виставкам і публікаціям Західна Європа теж
починає пізнавати наше народне мистецтво;
Париж, Лондон і Рим потребують великих
поставок наших вишивок, тканин, керамі-
ки тощо. Хотілося б, щоб нас не плутали з
іншими національностями Росії й упізнава-
ли справжнє обличчя України, яке сьогодні
так яскраво відображається у творах націо-
нального мистецтва.

Нехай наша добра фея нас оберігає!
Ольга Косач («Пчілка») [49]

Переклад Зої Борисюк. Публікується вперше

Джерела та література

1. Агеева В. Як Олена Пчілка ввела моду на вишиванки і українську мову. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-49007856> (дата звернення 28 липня 2019).
2. Біляшівський М. Про український орнамент. *Записки Українського наукового товариства в Києві*. Київ, 1908. Кн. III. С. 40–53.
3. Борщак І. Україна в літературі Західної Європи. Київ : Інститут археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2000. 365 с.

4. Василь Лукіч. Український орнамент. *Зоря*. Львів, 1881. № 2. С. 22.
5. Василь Лукіч. Український орнамент. *Зоря*. Львів, 1881. № 3. С. 37–38.
6. Василь Лукіч. Український орнамент. *Зоря*. Львів, 1881. № 1. С. 10–12.
7. Документы, известия и заметки. Полтавский съезд деятелей по кустарной промышленности. *Киевская старина*. 1901. № 12. С. 175–176.

8. Донцов Д. Олена Пчілка. *Літературно-науковий вісник*. Львів ; Тернопіль, 1931. Кн. 5. Т. 106. С. 439–452.
9. Драгоманов М. Українська література, проскрибована російським урядом = Dragomanov M. La littérature oukraiñienne proscrite par le gouvernement russe. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. 94 с.
10. Драгоманов М. П. Австро-руські спомини (1867–1877). *Літературно-публіцистичні праці : у 2 т.* Київ : Наукова думка, 1970. Т. 2. С. 151–238.
11. «З братами ще я словом поділюсь»: біобібліографічний покажчик. Луцьк : Твердиня, 2009. 112 с.
12. Камінський В. Українські узори. Зібрала Олена Пчілка (О. Косач). Видання п'яте. *Етнографічний вісник*. 1927. Кн. 4. С. 118.
13. Константи́нівська О. Етнографічна діяльність Олени Пчілки. *Матеріали III–V наукових семінарів «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.»*. Київ : МВДУК, 2011. С. 332–345.
14. Константи́нівська О. До історії видання «Український народний орнамент. Вишивки, ткани, писанки. Собрала и привела в систему Ольга П. Косачева. Київ : типографія С. В. Кульженко, 1876». *Збірник тез наукового семінару «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.»*. Київ, 2020. С. 54–64.
15. Константи́нівська О. Підкорила Париж і мережила думки. *Україна молода*. 2020. № 59. С. 12.
16. Константи́нівська О. Тролі й Олена Пчілка. *Україна молода*. 2020. № 95. С. 12.
17. Косачева О. П. Украинский народный орнамент. Образцы вышивок, тканей и писанок. Киев : С. В. Кульженко, 1879. 19 с., 15 табл.
18. Косачева О. П. Украинский народный орнамент. Вышивки, ткани, писанки. Киев : С. В. Кульженко, 1876. 23 с., 31 табл.
19. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. 923 с.
20. Косміна О. Українські орнаменти в Парижі 1878. Альбом Олени Пчілки: міфи, вигадки, реальність. URL : <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-ukrayinski-ornamenti-v-parizhi-1878-albom-oleni-pchilki-mifivigadki-realist.html> (дата звернення 25 серпня 2020).
21. Литература русской географии, статистики и этнографии за 1877 и 1878 гг. С.-Петербург, 1881. Т. VIII. 319 с.
22. Мищенко Л. З минулого століття. Спомини. *За сто літ*. Київ, 1929. Кн. 4. С. 106–160.
23. О. З. Олена Пчілка. *Нова хата*. Львів, 1930. Ч. 11. С. 3.
24. Олена Пчілка. Автобіографія. *Оповідання. З автобіографію*. Харків : Рух, 1930. С. 1–46.
25. Олена Пчілка. Українське селянське малювання на стінах. *Записки історично-філологічного відділу*. Київ : Всеукраїнська академія наук, 1929. Кн. XXIII. С. 177–188.
26. Олійник М. Українська вишивка як етнографічне явище у доробку Олени Пчілки: рефлексії кінця XIX – початку XX століття та сучасний дискурс. *Сучасні проблеми національно-культурної ідентичності: регіональний вимір : збірник наукових статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції 24–25 вересня 2020 року*. Полтава : ПНПУ, 2020. С. 340–352.
27. Пеленський Є.-Ю. Українська в західно-європейських мовах. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. Мюнхен, 1948. Т. 158. 111 с.
28. Редін Е. К. Предисловие. Литвинова П. Я. *Южно-Русский народный орнамент. Черниговская губерния (уезды: Конотопский, Кролевецкий, Новгород-Северский и Стародубский)*. Киев, 1902. Вып. 2. С. 3–5.
29. Рекаю Э. Земля и люди. Всеобщая география. Т. V. С.-Петербург : Издание картографического заведения А. Ильина, 1883. 512 с.
30. Ріжні вісті. Ювілей Олени Пчілки. *Нова хата*. Львів, 1929. Ч. 7. С. 9.
31. Русова С. Олена Пчілка (Ольга Петрівна Косач). *Наші визначні жінки*. Коломия : Жіноча доля, 1934. С. 39–43.
32. Сборники малорусской орнаментики. (Украинский орнамент О. Косач, Южно-русская орнаментика Волкова, Южно-русский народный орнамент П. Литвиновой, Сборники «украинского орнамента» – А. Лисенко, Махно, Квитки и др.). *Киевская старина*. 1882. № 11. С. 365–367.
33. Українські взори / зібрала Олена Пчілка. Киев : С. В. Кульженко, 1902. 15 табл.
34. Український народний орнамент Ольги Петрівни Косач. Київ : Адеф-Україна, 2018. 140 с.
35. Український народний орнамент. Вишивки, тканини, писанки / зібрала Олена Пчілка. [Репринтне відтворення першого видання. Київ, 1876.] Ковель : Ковельська міська друкарня, 2010. 36 с., 33 табл.
36. Українські узори / зібрала Олена Пчілка. Новоград-Волинський : Новоград, 2007. 6 с., 10 табл.
37. Українські узори / зібрала Олена Пчілка (О. Косач). Киев : С. В. Кульженко, 1912. 1 с., 12 табл.
38. Українські узори / зібрала Олена Пчілка (О. Косач). Новий Ульм, 1947. 4 с., 10 табл.
39. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 33. 527 с.
40. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 49. 810 с.
41. Шероцкий К. Мотивы украинского орнамента. *Украинская жизнь*. 1912. № 11. С. 64–70.
42. Энциклопедический словарь. С.-Петербург : [Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон], 1895. Том XVI. 480 с.
43. A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms in Central, Eastern, and South Eastern

Europe: 19th and 20th Centuries by Francisca. [Edited and with an Introduction by Francisca de Haan, Krassimira Daskalova, Anna Loutfi] Budapest ; New York : Central European University Press, 2006. 698 p.

44. Bibliography of Costume. Compiled by Hilaire and Meyer Hiler. New York : The H.W. Wilson Company, 1939. 911 p.

45. Borschak El. L'Ukraine dans la littérature de l'Europe occidentale. *Le Monde Slave*. Paris. Tome. II. 1934. № 4. P. 136–147.

46. Congrès littéraire international de Paris : AUX BUREAUX DE LA SOCIÉTÉ DES GENS DE LETTRES 1878. Paris, 1879. 682 p.

47. Dragomanov M. La littérature oukraiïenne proscrite par le gouvernement russe. Genève : Georg, Libraire – Éditeur, 1878. 42 p.

48. Dragomanov M. Le tyrannicide en Russie et l'action de L'Europe Occidentale. Genève : Imprimerie du «Rabotnik» et de la «Hromada». 1881. 18 p.

49. Kossatch O. L'Ornement populaire de l'Ukraine. *Annales des Nationality. Bulletin de l'Union des nationalites*. 1913. № 3–4. P. 159–164.

50. Kossatch O. L'ornement populaire Ukraïnen. Broderies, tissus, pissanki. Recueilli et mis en systeme par M-me Olga Kossatch. Kiev, 1877. 1879. 17 s., 15 pl.

51. Ottuv slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie-obecných vědomostí Čtrnáctý díl. Praha. 1899. 1067 s.

52. Periodiques. *Revue critique D'histoire et de litterature*. Paris, 1881. № 24.

53. Rambaud A. La Petite-Russie. *La Revue politique et litteraire*. 1876. № 26. P. 608–614.

54. Reclus E. Nouvelle géographie universelle: la terre et les hommes. T. 5. Paris, 1880. 941 p.

55. Reclus E. Nuova geografia universale la terra e gli uomini. Vol. IV. Milano. 1894. 1005 p.

56. Schneider F. L'ornement de l'Ukraïnie recueilli par O. Kossatch, Kieff. *Deutsche litteraturzeitung*. Berlin, 1881. № 22. S. 900–901.

57. Selected Books. *The Academy*. London, 1881. Vol. 19. № 460. P. 155.

58. Stray Leaves. *The Examiner*. 1879. № 3738. P. 1226.

59. Table analytique des matières. *La Revue politique et litteraire. Revue des cours litteraires (2-e serie)*. 1877. № 53. P. 1267–1272.

60. Theodor Müller. *Buch-und kunst-katalog: Gesamt-Verlags-Rftalog des Deutschen Buchhandels und des mit ihm im direkten Verkehr stehenden Auslandes*. Münster : Adolph Russel's Verlag, 1881. Vol. 14. S. 451.

61. Verzeichniss der wichtigeren Besprechungen. *Repertorium für kunstwissenschaft*. Stuttgart, 1881. Band 4. S. 473–474.

References

1. AHEIEVA, Vira. How Olena Pchilka Introduced the Fashion for Vyshyvankas and the Ukrainian Language. Available from: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-49007856> (accessed July 28, 2019). [in Ukrainian].

2. BILASHIVSKKYI, Mykola. About Ukrainian Ornament. *Notes of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv*. Kyiv, 1908. vol. 3, pp. 40–53. [in Ukrainian].

3. BORSCHAK, Elko. Ukraine in the literature of Western Europe. Kyiv : M. S. Hryshevsky Institute of Ukrainian Archeography and Sourct Studies, 2000, 365 pp. [in Ukrainian].

4. VASYL LUKYCH. Ukrainian Ornament. *Star*. Lviv, 1881. № 2, pp. 22. [in Ukrainian].

5. VASYL LUKYCH. Ukrainian Ornament. *Star*. Lviv, 1881. № 3, pp. 37–38. [in Ukrainian].

6. VASYL LUKYCH. Ukrainian Ornament. *Star*. Lviv, 1881. № 1, pp. 10–12. [in Ukrainian].

7. Documents, News and Notes. Poltava Congress of Handicraft Industry Workers. *Kiev antiquity*. 1901, № 12, pp. 175–176. [in Russian].

8. DONTSOV D. Olena Pchilka. *Literary-Scientific Bulletin*. Lviv–Ternopil. 1931, Book. 5, vol. 106, pp. 439–452. [in Ukrainian].

9. DRAHOMANOV, Mykhailo. Ukrainian Literature Scribbled by the Russian Government = Dragomanov M.

La littérature oukraiïenne proscrite par le gouvernement russe, Lviv : Ivan Franko National University of Lviv, 2001, 94 pp.

10. DRAHOMANOV, Mykhailo. Austro-Russian Memories (1867–1877). / *Literary and Journalistic Works in Two Volumes*. vol. 2. Kyiv : Scientific thought, 1970, pp. 151–238. [in Ukrainian].

11. «I will Share a Word with my Brothers»: Biobibliographic Index; Lutsk : Stronghold, 2009, 112 pp. [in Ukrainian].

12. KAMINSKY, Viacheslav. Ukrainian Patterns. Collected by Olena Pchilka (O. Kosach). Fifth Edition. *Ethnographic Bulletin*. 1927, Book 4, pp. 118. [in Ukrainian].

13. KONSTANTYNIVSKA, Oksana. Ethnographic Activity of Olena Pchilka. *Materials of III - V Scientific Seminars «The Role of Prominent Personalities - Artists, Scientists and Cultural Figures in the Formation of National Identity in the Late 19th – early 20th century»*. Kyiv : MOFUC, 2011, pp. 332–345. [in Ukrainian].

14. KONSTANTYNIVSKA, Oksana. To the History of the Publication «Ukrainian Folk Ornament. Embroidery, Fabrics, Easter eggs. Collected and Brought into the System Olga P. Kosacheva. Kiev: typography S.V. Kulzhenko, 1876». *Collection of Abstracts of the Scientific Seminar «The Role of Prominent Personalities - Artists, Scientists and*

Cultural Figures in the Formation of National Identity in the Late 19th - early 20th century». Kyiv, 2020, pp. 54–64. [in Ukrainian].

15. KONSTANTYNIVSKA, Oksana. She Conquered Paris and Laced her Thoughts. *Ukraine is Young*. 2020, № 59, p. 12. [in Ukrainian].

16. KONSTANTYNIVSKA, Oksana. Trolls and Olena Pchilka. *Ukraine is Young*. 2020, № 95, pp. 12. [in Ukrainian].

17. KOSACHEVA, Olga. Ukrainian Folk Ornament. Samples of Embroidery, Fabrics and Pysanky. Kiev : S. V. Kulzhenko, 1879, 19 pp., 15 tabl. [in Russian].

18. KOSACHEVA, Olga. Ukrainian Folk Ornament. Embroidery, Fabrics, Pysanky. Kiev : S. V. Kulzhenko, 1876, 23 pp., 31 tabl. [in Russian].

19. KOSACH-KRYVYNIUK, Olga. Lesya Ukrainka: Chronology of Life and Work. New York, 1970, 923 pp. [in Ukrainian].

20. KOSMINA, Oksana. Ukrainian Ornaments in Paris 1878. Olena Pchilka's Album: Myths, Fictions, Reality. Available from: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-ukrayinski-ornamenti-v-parizhi-1878-albom-oleni-pchilki-mifi-vigadki-realnist.html> (accessed August 25, 2020). [in Ukrainian].

21. Literature of Russian Geography, Statistics and Ethnography for 1877 and 1878. St. Petersburg. 1881, vol. 8, 319 pp. [in Russian].

22. MYSHCHENKO, Liudmyla. From the Last Century. Memories. *For a Hundred Years*. 1929, Book 4, pp. 106–160. [in Ukrainian].

23. O.Z. Olena Pchilka. *New House*. 1930, № 11, Lviv. p. 3. [in Ukrainian].

24. OLENA PCHILKA. Autobiography. / *Story. With an Autobiography*. Kharkiv : Movement, 1930, pp. 1–46. [in Ukrainian].

25. OLENA PCHILKA. Ukrainian Peasant Painting on the Walls. *Notes of the Historical and Philological Department*. Kyiv : All-Ukrainian Academy of Sciences, 1929, Book. 23, pp. 177–188. [in Ukrainian].

26. OLIYNYK, Maryna. Ukrainian Embroidery as an Ethnographic Phenomenon in the Work of Olena Pchilka: Reflections of the Late 19th – Early 20th Century and Modern Discourse. *Contemporary Problems of National and Cultural Identity: Regional Dimension: Collection of Scientific Articles Based on the Materials of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference September 24–25, 2020*. Poltava : PNPU, 2020, pp. 340–352. [in Ukrainian].

27. PELENSKYI, Yevhen.-Yu. Ukrainica in Western European Languages. Notes of the Shevchenko Scientific Society. Munich, 1948, vol. 158, 111 pp. [in Ukrainian].

28. REDIN, Yehor.K. Foreword. / *Lytvynova P. Ya. South Russian Folk Ornament. Chernigov Province (Districts: Konotopsky, Krolevetsky, Novgorod-Seversky and Starodubsky)*. Kyiv, 1902, Issue 2, pp. 3–5. [in Russian].

29. REKLIU, Elize. The Earth and People. General Geography. vol. 5. St.–Petersburg : Publication of A. Ilyin's cartographic institution, 1883, 512 pp. [in Russian].

30. Various News. Anniversary of Olena Pchilka. *New house*. 1929, № 7, Lviv, pp. 9. [in Ukrainian].

31. RUSOVA, Sofiia. Olena Pchilka (Olha Petrivna Kosach). Our Outstanding Women. Kolomyia: Women's Destiny, 1934, pp. 39–43. [in Ukrainian].

32. Collections of Little Russian Ornamentation. (Ukrainian ornament O. Kosach, South Russian Ornament of Volkov, South Russian Folk Ornament of P. Litvinova, Collections of «Ukrainian Ornament» - A. Lysenko, Makhno, Kvitka and others). *Kiev Antiquity*. 1882, № 11, pp. 365–367. [in Russian].

33. Ukrainian Patterns. Collected by Olena Pchilka. Kyiv : S. V. Kulzhenko, 1902, 15 tabl. [in Russian].

34. Ukrainian Folk Ornament by Olga Petrovna Kosach. Kyiv: «Adef-Ukraine», 2018, 140 pp. [in Ukrainian].

35. Ukrainian Folk Ornament: Embroidery. Fabrics, Pysanky. Collected by Olena Pchilka. Reprint Reproduction of the First Edition. Kyiv, 1876, Kovel : Kovel city printing house, 2010, 36 pp., 33 tabl. [in Russian].

36. Ukrainian Patterns / Collected by Olena Pchilka. Novograd-Volynsky: Novograd, 2007, 6 pp., 10 tabl. [in Ukrainian].

37. Ukrainian Patterns / Collected by Olena Pchilka (O. Kosach). Kyiv : S.V. Kulzhenko, 1912. 1 pp., 12 tabl. [in Ukrainian].

38. Ukrainian Patterns / Collected by Olena Pchilka (O. Kosach). New Ulm, 1947, 4 pp., 10 tabl. [in Ukrainian].

39. FRANKO, Ivan. Collection of Works in Fifty Volumes. vol. 33. Kyiv : Scientific thought, 1982, 527 pp. [in Ukrainian].

40. FRANKO, Ivan. Collection of Works in Fifty Volumes. vol. 49. Kyiv : Scientific thought, 1986, 810 pp. [in Ukrainian].

41. SHEROTSKY, Kost. Motives of the Ukrainian Ornament. *Ukrainian life*. 1912, № 11 pp. 64–70. [in Russian].

42. Encyclopedic Dictionary. vol. XVI. [Publisher F.A.Brockhaus, I.A.Efron] St.-Petersburg, 1895, 480 pp. [in Russian].

43. A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms in Central, Eastern, and South Eastern Europe : 19th and 20th Centuries by Francisca. [Edited and with an Introduction by Francisca de Haan, Krassimira Daskalova, Anna Loutfi] Budapest ; New York : Central European University Press, 2006, 698 pp. [in English].

44. Bibliography of Costume. Compiled by Hilaire and Meyer Hiler. New York : The H. W. Wilson Company, 1939, 911 pp. [in English].

45. BORSHCHAK, Ilko. Ukraine in Western European Literature. *The Slavic World*. Paris, 1934, vol. 2. № 4. pp. 136–147. [in French].

46. International Literary Congress of Paris: AT the Offices OF the Society OF Letters, 1878, Paris, 1879. 682 pp. [in French].

47. DRAGOMANOV, Mykhailo. *Ukrainian Literature Banned by the Russian Government*. Geneva : Georg, Bookseller – Publisher, 1878, 42 pp. [in French].
48. DRAGOMANOV, Mykhailo. *Tyrannicide in Russia and the Action of Western Europe*. Geneva : «Worker» and «Community» Printing Works, 1881, 18 pp. [in French].
49. KOSATCH, Olga. *The Folk Ornament of Ukraine*. *Annals of Nationality. Bulletin of the Union of Nationalities*. 1913, № 3–4, pp. 159–164. [in French].
50. KOSATCH, Olga. *The Ukrainian Folk Ornament. Embroidery, Fabrics, Pissanki. Collected and Put into System by Ms. Olga Kossatch*. Kiev, 1877, 1879, 17 pp., 15 tabl. [in French].
51. *Otto's Educational Dictionary. Illustrated Encyclopedia General Knowledge Fourteenth Volume*. Prague, 1899, 1067 pp. [in Czech].
52. *Periodicals. Critical Review of History and Literature*. Paris, 1881, № 24. [in French].
53. RAMBAUD, Alfred. *Little Russia. The Political and Literary Review*. 1876, № 26, pp. 608–614. [in French].
54. RECLUS, Elisee. *New Universal Geography: Earth and Men*. Paris, 1880, vol. 5, 941 pp. [in French].
55. RECLUS, Elisee. *New Universal Geography the Earth and Men*. vol. 4. Milan, 1894, 1005 pp.
56. SCHNEIDER, Friedrich. *The Ornament of 1'Ukraine Was Collected by O. Kossatch, Kieff*. *German Literature Newspaper*. Berlin, 1881, № 22, pp. 900–901. [in German].
57. *Selected Books. The Academy*. London, 1881. vol. 19, № 460, pp. 155. [in English].
58. *Stray Leaves. The Examiner*. 1879, pp. 1226. [in English].
59. *Analytical Table of Contents. The Political and Literary Review. Review of Literary Courses (2nd series)*. 1877, № 53, pp. 1267–1272. [in French].
60. Theodor Muller. *Book and Art Catalog: Total Publishing House Rftalog of the German Book Trade and Foreign Countries in Direct Contact with It*. Muenster, 1881, vol. 14, pp. 451. [in German].
61. *Directory of Major Meetings. Repertory for Art History*. Stuttgart, 1881, vol. 4, pp. 473–474. [in German].